

Danmarks økonomiske historie 1500-1840

Af Søren Bitsch Christensen

Ole Feldbæk: *Danmarks økonomiske historie 1500-1840*. (Systime, 1993). 248 s., 148 kr.

Dette er det første af fire bind i en række, der med andre forfattere skal føres frem til 1990. Værket følger sig ind i Ole Feldbæks produktion af velskrevne og veloplagede økonomiske værker. Det er skrevet med overskud af viden og vision. Feldbæk kan nok beklage, at en syntese ikke kan annoteres så fuldstændigt som en forskningsartikel eller et specialstudie (s. 5), men læserne kan kun være yderst tilfredse med, at værket samler den hidtidige viden under én hat, og det tilmed med særlig vægt på nyere studier. Bogen har været godt hjulpet ved de senere årtiers udgivelse af samlede Danmarkshistorier og landbrugs-, social-, told-, håndværks-, skov- og købstadshistorier m.v. For ikke at tale om forfatterens egne handelskompagnistudier og Svend Aage Hansens *Økonomisk vækst i Danmark 1720-1970* (1972-74). En »bred fremstilling af Danmarks økonomiske historie« (s. 4) må orientere sig i disse foreliggende værker, men kan omvendt kun vanskeligt hæve sig over dem.

»Bønder der pløjer og sår«: Det er motivet på den farvelagte tegning fra 1588 i Jacob Ulfeldts jordebog over godset Ulfeldtsholm, der pryder bogens forside. Og bøndernes produktion var fundamentet for den danske økonomiske udvikling i hele den periode, bogen beskriver. Hvad bønderne derimod ikke gjorde i større omfang, var at skrive. Forfatteren trækker i sit afsluttende kapitel (»Kildematerialet og forskning-

gen«) forholdet således op: »Det er vigtigt at holde sig klart, at bondegårdsbruget: den basale produktionsenhed i Danmark gennem hele perioden reelt ikke producerede – og efterlod papir. I godsarkiver og offentlige papirer møder vi bonden. Men da som objekt, ikke som subjekt« (s. 211). Videre hedder det, at »kildesituationen ... er ekstremt skæv«. Følgelig må det få konsekvenser for et oversigtsværk som dette, hvilket der vendes tilbage til. Om end det retfærdigvis skal nævnes, at Feldbæk ikke fortier dem.

Feldbæk har valgt at disponere sit stof ved at inddele det i fem kronologiske hovedkapitler: 1500-1550, 1550-1650, 1650-1750, 1750-1800 og 1800-1840. Bogen afsluttes med en sammenfatning af den økonomiske historie 1500-1840. Derpå følger to nyttige afsnit om »Kildematerialet og forskningen« og et stort udvalg af trykt kildemateriale og litteratur.

Hovedkapitlerne er inddelt efter en fælles struktur: først en indledende karakteristik af perioden, derpå afsnit om ejendomsstruktur, brugsstruktur, produktion og afsætning, købstæderne, hovedstaden, staten og det offentlige og endelig en sammenfatning under overskriften »økonomi og samfund«. Først et par bemærkninger til periodiseringen og fordelingen af stoffet. Inddelingen synes ikke upåvirket af kildesituationen. Perioden 1500-1550 beskrives således over 22 sider, mens f.eks. 1750-1800 beskrives over 55 sider og 1650-1750 over kun 47 sider. Spørgsmålet er, om en sådan fordeling kan forsvares alene med f.eks. landboreformerne i peri-

oden 1750-1800. En disponering som den valgte efterlader indtrykket af, at forfatteren har ønsket at lade nogle perioder træde i baggrunden for på den måde at lade dem være baggrundstæppe for skildringen af senere perioder. En syntese som denne må formodes at skulle skildre de forskellige perioder i deres egen ret; i det mindste give dem lige behandling. Kun derved sikres den fulde værdi af den som hånd- og opslagsbog. En funktion, denne bog utvivlsomt vil få ved de højere læreanstalter og andre steder.

Strukturen inden for de enkelte kapitler er glimrende valgt og viser Feldbæks grundlæggende syn på ejendomsstrukturen som kilden til forståelse af magten i dens mange former. Stoffets fordeling inden for kapitlerne kan derimod rejses indvendinger mod. Kapitlerne om brugsstrukturen må nødvendigvis kredse om dens to vigtigste bestanddele: hovedgårdene og bondegårdene og forholdet mellem dem, reguleret ved hoveri, landgilde, indfæstningssummer osv. Sammenholdes disse afsnit med afsnittene om produktion og afsætning, er den plads afmålt, hvor man vil forvente at finde »bondegårdsbruget, den basale produktionsenhed«, beskrevet. Får man så det? – både-og. Beskrivelsen bevæger sig på et overordnet, næsten makroøkonomisk plan. Den mest basale organisering af produktionen af landets produkter må siges at være fællesskabets markinddelinger. Af disse får vi kort beskrevet vangebruget og græsmarksbruget. Kun trevangsbruget får en mere udførlig beskrivelse (s. 13 og 16). Måske derfor er det, at kornproduktionen og studeopdrættet på det nærmeste gøres synonymt med bondegårdsproduktionen til langt op i 1700-tallet.

Andre beskæftigelser som fiskeri, biavl, trækulsbrænding og træskofremstilling nævnes. Det samme gælder andre og vigtige protoindustrialiserede aktivi-

teter som huse- og pottproduktionen (særlig s. 128f). Desuden refereres Arent Berntsens beskrivelser af f.eks. Randers' laksefiskeri og Mariagers frugt og kalk (s. 44). Men der er ikke tale om, at der anstilles betragtninger over disse aktiviteters samlede betydning. Det er spørgsmålet, om ikke Feldbæk overdisponerer kvæg- og kornproduktionen.

»Bønder der pløjer og sår« plejer i Danmarkshistoriske fremstillinger groft sagt at høste byg og rug. I regionalt afgrænsede studier blotlægges en bredere aktivitetsvifte. Det er bl.a. sket i et senere udkommet værk af historikeren Peter Henningsen, hvori præsenteres en velstående 1700-1800-tals bondeøkonomi uden for normalbilledet (Peter Henningsen: *Hedens hemmeligheder. Livsvilkår i Vestjylland 1750-1900*, 1995). Henningsen blotlægger den »hemmelighed«, der skjulte sig bag den sorte hedes vidtstrakte ufrugtbarhed: engstrøg, der gav basis for regionens store markedssalg af kvæg, og protoindustrialiserede bierhverv, der i samlet, men hidtil uerkendt, omfang overgik de traditionelle bondeøkonomiske aktiviteter i økonomisk betydning. Bjørn Poulsen har fremlagt et lignende billede i sine studier, bl.a. *Bondens penge. Studier i sønderjyske regnskaber 1400-1650* (1990). Feldbæk er inde på variationerne i bondesamfundets økonomiske aktiviteter i sine omtaler af bønders skude- og bådehandel, særlig på Norge og Nordtyskland (bl.a. s. 17f og 37). Og han kunne lige så vel have inddraget Læsøs særlige produktionshistorie og den større ø Samsøs velstående efter ca. 1600, som var resultatet af en omfattende skudehandel under ledelse af skipperbønder, der dyrkede jord, ejede skibe og drev handel med eget og andres korn.

Det kan med god ret indvendes mod de nævnte eksempler, at de er givet i

spredt fægtning og er fra forskellig tid. Men med en landbefolkning, hvis bosætning som en grov hovedregel har orienteret sig mod havet og vandets infrastruktur, og med købstæder, hvis lokalisering bærer samme præg, melder spørgsmålet sig: Hvis vi godtager eksistensen af en række lokaliteter/regioner, hvis bønder engagerede sig i forskellige markedsrettede aktiviteter til forskellig tid – hvor langt ind i oplandet mærkedes da virkningerne af denne markeds-påvirkning? Svarene må søges i en traditionel center-periferi model. Betydningen heraf for Feldbæks bog kan siges at være at få indkredset, hvor dybt et indhug disse aktiviteter gjorde i det tegnede normalbillede af – igen groft sagt – kornproduktion og studeopdræt. Man kunne have ønsket sig Feldbæks overvejelser af denne art.

Bogen er udpræget ikke-teoretisk, når det gælder økonomisk terminologi. Det kan historikeren kun være glad for – så længe det som her betyder, at den økonomiske udvikling integreres med den almene sociale og politiske udvikling. Især i afsnittene om økonomi og samfund, hvor Feldbæk magter at omsætte sin angivne motivation i praksis: at vise at »materielle faktorer har haft afgørende betydning for menneskers liv«. Det samme kan siges om afsnittene »Hovedstaden« og »Staten og det offentlige«, hvor Feldbæk ikke overraskende giver skarpe præsentationer af samspillet mellem erhvervspolitik og økonomiske tilstande.

I andre tilfælde savnes en teoretisk begrebsanvendelse. Det gælder især ved anvendelsen af begrebet Danmarks »økonomiske integration i større internationale sammenhænge«. Alt efter emne har danske historikere henlagt denne økonomiske integration til forskellige perioder. Mange har hæftet sig ved andelsbevægelsen – der jo ligger uden for den af Feldbæk behandlede

tidsperiode – som den endegyldige tilpasning af bondebrugets produktion til international efterspørgsel. Andre ved den begyndende industrialisering ved udløbet af denne bogs periode.

Feldbæk skriver først: »Første halvdel af 1500-tallet [blev] også perioden, hvor Danmark blev integreret i den vest-europæisk-baltiske økonomi« (s. 7). Udsagnet understøttes selvsagt af rivaliseringen mellem Lybæk og Nederlandene. Men uden teoretisk nuancering kunne vurderingen lige så godt overføres på f.eks. vikingetiden eller endog tidligere perioder. Forskellen fra tidligere var, at eksporten nu bestod af landbrugsprodukter i et hidtil ukendt stort omfang. Og landbrugsproduktionen står da også i centrum i den næste betragtning, om 1550-1650: »Vesteuropas behov for kød og korn til den voksende bybefolkning ... var stort og stadigt stigende. Denne efterspørgsel gjaldt også dansk korn og danske okser. Danmark blev nu endegyldigt integreret i den internationale økonomi« (s. 29). Hundredårsperioden efter 1550 indlemmede danske købmænd i den internationale vareudveksling. De engagerede sig dels i opkøbet fra godser og len, dels i eksport til Norge, Nederlandene og Nordtyskland, hvor de agerede for egen regning eller som udenlandske handelshuses kommissionærer (s. 42). De produkter, der endte på markedet – lokalt, regionalt eller internationalt – var så godt som udelukkende hovedgårdenes produkter (s. 58).

Tiden fra 1650 til 1750, der af Feldbæk beskrives under overskriften »Stagnation«, så en sammentrækning af markedsøkonomien. Udgangspunktet var det skatte- og krigshærgede lands forringede produktionsapparat; i det videre forløb indgik kvægsygdom og Nederlandenes importtold på kvæg og aftagende kornimport (s. 71ff). Den enevældige stat svarede bl.a. igen med udstedelsen af totalforbudet mod import af

fremmed korn til Danmark og det søndenfjeldske Norge, det såkaldte kornmonopol, i 1735. Købstædernes købmænd blev presset ud af mellemhandlerpositionen i modsætning til den stedse mere internationaliserede københavnske handel (s. 84ff). Sluttelig fastholdt den hårde skattepolitik »landbruget på en subsistens- og naturaløkonomi og bremsede udviklingen i bondegårdsbruget hen imod en markeds- og pengeøkonomi« (s. 97f). Ved midten af det 18. århundrede havde stagnationen efterladt »et landbrug, hvis produktion nu så godt som fuldstændigt var orienteret mod et beskyttet indenrigs marked« (s. 77). Hertil hørte foruden Norge også og især den voksende hovedstad.

Under den efterfølgende »Højkonjunktur« (overskriften for perioden 1750-1800) var det »et gennemgående træk, at de europæiske stater i stigende grad blev afhængige af deres indbyrdes vareudveksling« (s. 107) og af tilførslerne fra kolonierne. Det danske landbrug oplevede kornpriser, der steg med 50%, og høstudbytter, der voksede endnu kraftigere. Feldbæk foretager en direkte kobling mellem højkonjunktoren og periodens landboreformer, hvis resultater: overgang til selvejendom, udskiftning og udflytning forandrede størstedelen af landets ejendoms- og brugsstruktur: »Højkonjunktoren blev en dynamisk, vækstgenereret og vækstorienteret periode ... hvor det gamle bondegårdsbrugs overlevelsessorienterede subsistens- og naturaløkonomi ændredes i retning af en profitorienteret markeds- og pengeøkonomi« (s. 115). Denne kobling har videre betydning, idet den tjener til at underbygge Feldbæks syn på landboreformerne som resultatet af en overenskomst mellem jordens ejere, gods-ejerne, og dens brugere, gårdmændene – hvor statsmagten stod i begivenhedernes periferi, og hvor godsejerne og gårdmændene stod i deres centrum, motive-

ret dertil af ønsket om at udnytte de stigende priser (s. 108, 112ff og 152ff).

Feldbæk har i de senere år med styrke fremført dette syn på landboreformerne; og det er med interesse, man præsenteres for det inden for rammerne af en økonomisk syntese af hele perioden. Det må imidlertid anses for tvivlsomt, om Feldbæk formår at påvise, hvordan de bedre afsætningsforhold og den markedsøkonomiske mentalitet nåede frem til gårdmændene. Med reference til Birgit Løgstrups disputats (*Jorddrot og offentlig administrator*, 1983, særlig s. 199-208) fremføres det, at »afsætningen af kornet fulgte under højkonjunktoren mønstret fra den foregående stagnationsperiode. Selv om den største del af kornproduktionen blev avlet på bondegårdsbruget, nåede meget af kornet dog fortsat markedet via hovedgården« (s. 126). Hermed synes dog netop ikke gårdmændenes markedsøkonomiske rationalitet påvist. Løgstrup er da også på sin side skeptisk over for, »hvor stor nytte en fæstebonde kunne have af stigende priser, så længe han måtte aflevere en væsentlig del af sine afgifter i naturalier eller måtte sælge sine produkter til godsejeren for at skaffe rede penge« (Løgstrup, s. 207). Feldbæk synes heller ikke at have gjort sin stilling klart op. Således hedder det om købstadskøbmændene, at de »under højkonjunktoren [var] gået ind og havde overtaget transporten og salget af godsejernes og gårdenes korn« (s. 174). Hvilket turde være i modstrid med den ovennævnte opfattelse af hovedgården som distributøren til markedet.

Til sidst vil enhver læser vel spørge sig selv: Hvad var den kraftigst virkende faktor i det lange, skildrede forløb? Feldbæk lægger i sit svar vægt på de sammenfaldende bevægelser mellem befolkningsudviklingen og kornproduktionen (s. 209), bevægelser der netop kan betragtes over så lang en periode.

Indtil videre forbliver det et åbent spørgsmål, om de kommende bind, der behandler langt kortere perioder, kan tilslutte sig denne opfattelse.

Lad det afslutningsvis forblive understreget: Der er tale om en tiltrængt og vellykket bog.

Forvaltningshistorie og forvaltningskultur

Af Jørgen Grønnegård Christensen

Helle Blomquist og Per Ingesman (red.): *Forvaltningshistorisk antologi*. (Stat – Forvaltning – Samfund. Studie 2). (Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1993). 251 s., 400 kr.

Karl Peder Pedersen, Grethe Ilse og Ditlev Tamm (red.): *På given foranledning... En antologi om dansk forvaltningskultur*. (Stat – Forvaltning – Samfund. Studie 6). (Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1994). 227 s., 295 kr.

Forvaltningshistorien er et svært forsømt område i dansk historieforskning. Det kan undre, når historikernes metode tages i betragtning. For der er vel næppe nogen side af menneskets samfundsmæssige virksomhed, som sætter sig så mange og fyldige udtryk i skrevne kilder som netop den offentlige forvaltning og dens udøvere, embedsmændene. Ikke desto mindre finder man ikke den samlede danske forvaltningshistorie, som kendes fra f.eks. Norge, Frankrig og Tyskland. I det perspektiv sker der noget i disse år. Det storstilede initiativ, som er iværksat med støtte af Statens humanistiske Forskningsråd, lukker nogle af hullerne, om end man stadig vil savne den store samlede historiske beskrivelse og analyse af dansk forvaltningsudvikling.

De foreliggende to bind er blevet til inden for dette initiativs rammer. Der er tale om to antologier. Den ene, *Forvaltningshistorisk antologi*, der er redigeret af Helle Blomquist og Per Ingesman, kombinerer en kronologisk og tematisk fremstillingsform. De enkelte bidrag spænder fra adelsvældens forvaltning på vej til og under enevælden over oplysningstiden til det 19. århundredes konstitutionelle demokrati. Som man kommer op i dette århundrede, vides perspektivet ud til også at omfatte forholdet mellem centraladministrationen og erhvervslivet, den sociale forvaltnings udvikling frem til 1950, forholdet mellem staten og lægerne samt endelig folkekirkens institutionelle struktur, som den blev diskuteret i begyndelsen af århundredet. Alt dette er behandlet af historikere eller folk, der arbejder som historikere. Men to politologer henholdsvis indleder og afslutter antologien.

Den anden antologi, *På given foranledning...*, er, som undertitlen angiver, samlet om et enkelt tema, nemlig dansk forvaltningskultur. Den bringer en række bidrag, som spænder fra den offentlige sektors arkitektur, de civile embedsmandsuniformer, som de fremtræder i dansk malerkunst, over ansættelsesvilkårene for ministeriernes embedsmænd siden 1848 og kontorets møblering og